

Andrzej Lam (2023): *Antologia niemieckiej poezji klasycznej od średniowiecza do Celana*. Wydanie drugie rozszerzone. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, ss. 531

<https://doi.org/10.26881/sgg.2025.52.08>

Pojęcie antologia (z gr. *anthologia* ‘zbieranie kwiatów’, łac. *‘florilegium’*) ma kilka znaczeń, które warto na początku tej recenzji podać. Mianem tym jest określany między innymi „zbiór tekstów literackich [...] dobranych [...] według pewnych kryteriów i spełniających określone funkcje”<sup>1</sup>. Określane tym pojęciem zbiory tekstów tworzono już w czasach starożytnych, jednak na popularności zyskały dopiero w XVII w. Uważa się, że głównym powodem zainteresowania tego typu publikacjami była przewaga twórczości poetyckiej i zapotrzebowanie na zbiory poezji<sup>2</sup>, ale także względna łatwość zestawienia większej liczby tekstów w jednej książce. Przyczyn tworzenia antologii oraz jej funkcji, w tym roli, jaką odgrywa w kształtowaniu warsztatu filologa, jest znacznie więcej. Spróbujemy je podać w podsumowaniu niniejszej recenzji. Recenzja ta stanowi przegląd tytułów i krótką analizę ich doboru, z racji miejsca nie podejmuje zaś próby ich szczegółowej charakterystyki.

Większa częstotliwość ukazywania się antologii poezji jako takiej w porównaniu ze zbiorami reprezentującymi inne gatunki literackie, udostępniane zwykle we fragmentach, wynikała w poprzednich stuleciach z możliwości prezentacji i egzemplifikacji szerokiego spektrum zjawisk literackich, ukazania ich przedstawicieli oraz utworów, które można było z racji niewielkiej objętości zmieścić w jednym tomie. Dążenie do osiągnięcia jak największej różnorodności tekstów zamieszczonych w antologii w powiązaniu z ich liczbą zwiększało atrakcyjność takich zbiorów, które na rozwijającym się rynku wydawniczym były swego rodzaju reklamą istniejących już wydań dzieł poszczególnych autorów.

Antologia charakteryzuje się zwykle rodzajową lub tematyczną spójnością, oferuje przegląd określonego typu zjawisk i gatunków literackich, co często jest sygnalizowane w samym tytule. Pod względem form literackich, preferowanych w tego rodzaju zbiorach, w antologii przeważają utwory krótkie, najczęściej przynależące gatunkowo do liryki, lub niedługie teksty prozatorskie (antologie opowiadań, zwykle określonego typu, np. fantastyczne, detektywistyczne), rzadziej są to fragmenty dzieł epickich.

Antologia prezentuje zazwyczaj selektywny przegląd tekstów będących reprezentacją dorobku danej grupy wyróżniających się autorów, zaliczanych na przykład do jakiegoś prądu literackiego bądź podejmujących w swojej twórczości określony wątek tematyczny. Rzadziej kryterium doboru stanowi wyłącznie forma utworów bez odniesienia do konkretnego tematu (np. antologia sonetów, hymnów). Częściej w tytule wraz z formą współwystępuje zakres czasowy lub tematyczny, z którym jest powiązana (np. opowiadania fantastyczne XX w.).

<sup>1</sup> Danuta Szajnert (2012): *Antologia*. W: Grzegorz Gazda (red.): *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, s. 36.

<sup>2</sup> Günter Häntzschel (2007): *Anthologie*. W: Klaus Weimar (red.): *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, Bd. 1, Berlin–New York: de Gruyter, 98–100, tu: s. 98.

Prezentowany tu obszerny zbiór utworów literatury niemieckojęzycznej w przekładzie Andrzeja Lama to swoisty wyjątek od wspomnianych reguł i ich potwierdzenie zarazem. Aby zrozumieć znaczenie tego zbioru tekstów przełożonych z niemieckiego, tyleż różnorodnych, co niekiedy trudnych do określenia pod względem kryteriów doboru, należy go rozpatrywać nie tylko w odniesieniu do teoretycznych zasad i tradycji tworzenia antologii, lecz także w kontekście doświadczenia translatorskiego i ogromnego dorobku literaturoznawczego jej twórcy oraz jego zasług na gruncie obu filologii.

Profesor Andrzej Lam to absolwent krakowskiego Liceum im. B. Nowodworskiego i filologii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim, związany przez niemal całe zawodowe życie głównie z Uniwersytetem Warszawskim, niegdyś dyrektor Instytutu Literatury Polskiej i kierownik Zakładu Literatury XX wieku, redaktor *Rocznika Literackiego*. Jest znanym badaczem polskiej literatury awangardowej, wydawcą dzieł Karola Irzykowskiego oraz zasłużonym tłumaczem literatury klasycznej (np. Horacego) i literatury niemieckiej, a także autorem wielu opracowań naukowych na ten temat. Od lat 80. XX w. zajmuje się także literaturą niemieckiego obszaru językowego na gruncie komparatystycznym. Jest propagatorem kultury i literatury polskiej w Niemczech, gdzie prowadził wykłady i seminaria na Uniwersytecie J. Gutenberga w Moguncji, oraz literatury niemieckiej w Polsce. Bez wątpienia znacząco przyczynił się do rozwijania dialogu polsko-niemieckiego w zakresie badań historycznoliterackich, a tym samym wzajemnego poznania obu kultur i literatur oraz ich propagowania w kraju sąsiada. Przykładem publikacyjnych owoców tej działalności są takie książki tego autora, jak *Portrety i spotkania*<sup>3</sup> oraz *Inne widzenie*<sup>4</sup>, prezentujące twórców niemieckiej literatury i ich utwory, nierzadko w komparatystycznym ujęciu i odniesieniu do wzajemnych wpływów literatury polskiej i niemieckiej.

Wydana w 2023 r. *Antologia* jest wznowieniem zbioru o tym samym tytule z roku 2022. Z wyborem przekładów Lama odbiorca mógł się zapoznać także w wydanej w tym samym wydawnictwie antologii *Ciemne źródła* z 2017 r. Każdy z tych zbiorów jest w porównaniu z wydaniem poprzednim wersją ulepszoną, świadczącą o tym, że praca nad tekstami, ale także ich dobór podlegają modyfikacjom ilościowym i jakościowym. Doskonalenie istniejących tłumaczeń, ich uzupełnianie oraz poszerzanie repertuaru o kolejne aspekty wydają się stałym elementem strategii translatorskiej i filologicznej Andrzeja Lama.

W *Antologii* z 2023 znalazły się utwory ponad osiemdziesięciu poetów ułożone w porządku chronologicznym, poczynawszy od przedstawicieli dwunasto- i trzynastowiecznego Minnesangu, takich jak: von Kürenberg (z wierszem *Wodziałam ja sokoła...*, którego w wydaniu z 2022 zabrakło), Dietmar von Aist, Friedrich von Hausen, Heinrich von Veldeke, Rudolf von Feis, Albrecht von Johansdorf, Heinrich von Morungen, Reinmar von Hagenau czy Walther von der Vogelweide (z wierszem *A tam pod lipą*), poprzez poetę okresu humanizmu Sebastiana Branta (z fragmentami *Okrętu błaznów*<sup>5</sup>), barokowych poetów (takich jak:

<sup>3</sup> Andrzej Lam (2014): *Portrety i spotkania*, Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.

<sup>4</sup> Andrzej Lam (2001): *Inne widzenie. Studia o poezji polskiej i niemieckiej*, Warszawa: „Elipsa”.

<sup>5</sup> Artykuł Andrzeja Lama o związkach *Okrętu błaznów* z literaturą antyczną (*Metamorfozami Owidiusza*) został opublikowany w tłumaczeniu na język niemiecki w „*Studia Germanica Gedanensia*”. Zob. Andrzej Lam

Friedrich von Logau, Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau) oraz mistyków śląskich (Anioła Ślązaka<sup>6</sup> i Daniela Czepko). W *Antologii* znajdziemy także przekłady sztandarowych wierszy Andreasa Gryphiusa (*Wszystko jest marnością, Ludzka nędza*), ale także fragmenty jego śpiewogry *Piast* (s. 81–88).

Nie zabrakło także wielkich poetów przełomu XVIII i XIX w. – Goethego, Schillera, Hölderlina, a także romantyków Novalisa, Ludwiga Tiecka, Adelberta von Chamisso, Clemensa Brentano i Ludwiga Achima von Arnima (*Cudowny róg chłopca*), Josepha von Eichendorffa, Eduarda Mörikego czy Heinricha Heinego. Wśród romantycznych wierszy znajdziemy ludową wersję *Lenory*, wydaną przez Clemensa Brentano (s. 232–233), szkoda, że zabrakło przekładu ballady pod tym samym tytułem Augusta Gottfrieda Bürgera<sup>7</sup>, będącej doskonałym uzupełnieniem, cennym dla polskiego odbiorcy, który – jeśli nie zna spolszczenia Edwarda Antoniego Odyńca lub bardziej współczesnego przekładu Edwarda Szymańskiego – to z pewnością poznał jej parafrazę Mickiewicza *Ucieczka*. W zbiorze znajdziemy także próbki twórczości poetyckiej i prozatorskiej Nietzschego (*Urok dionizyjskości, Ecce homo, Szalony człowiek*), Hugona von Hofmannsthal, Stefana Georgego czy Rainera Marii Rilkego (w tym prozatorskie fragmenty z *Rapsodu o miłości i śmierci Korneta Krzysztofa Rilke*), Georga Trakla, Gottfrieda Benn, Bertolta Brechta, Nelly Sachs i Paula Celana.

Tłumacz zaprezentował w *Antologii* również wybór przekładów autorów z Austrii (znalazł się wśród nich na przykład żyjący w XIV w. Hugo von Montfort) i poetów ze Śląska. Obok znanych nazwisk pojawiły się tytuły wierszy mniej znanych w Polsce poetów (pieśń-minnesang wrocławskiego księcia Henryka IV Prawego, znanego jako Henryk z Wrocławia, *Tobie się skarżę, maju*, s. 62–63) oraz wątki polskie: wspomniana wyżej śpiewogry *Piast* Andreasa Gryphiusa o narodzinach piastowskiej dynastii, wiersz Ludwiga Uhlanda *Mickiewicz* (nieobecny w wydaniu z 2022 r.), wiersze koszalińskiego poety Johanna Ernesta Benno (1777–1848) (*Góra Chełmska. Fantazja, Widok z góry koło Koszalina, Bukowo nad jeziorem, Suchodolski*) i Augusta von Platena (*On tańczy w Moskwie*).

Oprócz wierszy oba wydania *Antologii* zawierają ustępy z dzieł epickich – różne są w nich fragmenty opublikowanych wcześniej w całości utworów *Pieśń o Nibelungach*<sup>8</sup> oraz *Parsifal* Wolframa von Eschenbach<sup>9</sup>.

Dla odbiorcy korzystającego z antologii w celach dydaktycznych lub poznawczych bardzo przydatny jest opatrzone adnotacjami „Spis rzeczy i objaśnienia”, zawierający kompaktowe informacje o każdym utworze oraz alfabetyczny spis autorów ułatwiający szybki dostęp

(2019): Exempla aus Ovids *Metamorphosen* in Sebastian Brants *Narrenschiff*. W: *Studia Germanica Gedanensia*, Bd. 40, 11–24.

<sup>6</sup> Por. także wydany wcześniej zbiór: Angelus Silesius (Anioł Ślązak) (2012): *Cherubinowy wędrowiec. Poglądowe opisanie czterech spraw ostatecznych*, przeł. Andrzej Lam. Opole: Konwersatorium im. Josepha von Eichendorffa.

<sup>7</sup> W komentarzu Andrzej Lam zamieścił informację o pierwowzorze ballady Bürgera i Brentano oraz jej ludowej proveniencji.

<sup>8</sup> *Pieśń o Nibelungach* (2020): z rysunkami Alfreda Rethela, z języka średnio-wysoko-niemieckiego posłowie, komentarzami i indeksem opatrzył Andrzej Lam, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.

<sup>9</sup> Wolfram von Eschenbach (2019): *Parsifal; Titurel*, z 28 miniaturami rękopisu berneńskiego, przetłumażył, posłowie, objaśnieniami i indeksem opatrzył Andrzej Lam, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR.

do konkretnego twórcy i informacji na temat daty powstania, kontekstu oraz – co ważne z punktu widzenia odbiorcy zainteresowanego porównaniem tłumaczenia z oryginałem – także tytułu lub incipitu oryginału.

Kryterium doboru tekstów zostało wprawdzie zasygnalizowane w samym tytule – tłumacz i zarazem autor antologii zebrał znaczące dla historii literatury niemieckiej utwory od średniowiecza do siódmej dekady XX w. – niemniej ma ono również wydźwięk osobisty. Jak pisze profesor Lam w nader skromnej pod względem objętości introdukcji do tego zbioru, jest to wybór przekładów jego autorstwa z ostatnich trzydziestu lat. Dodaje także, że w pracy nad nimi uczestniczyła, wspierając tłumacza „wrażliwością językową, wiedzą i doświadczeniem redakcyjnym”, żona Donata<sup>10</sup>. Oprócz tego osobistego aspektu i historii powstania warto wspomnieć o drugiej, równie ważnej przyczynie jego powstania, jaką są filologiczne zainteresowania tłumacza. Obok autorów niemieckich znaleźli się *Antologii* bowiem mniej znani twórcy z Austrii, ze Szwajcarii, Śląska i z Pomorza. Niemalą rolę w doborze tekstów odegrały osobiste zainteresowania Andrzeja Lama jako tłumacza oraz jego wcześniejsze prace literaturoznawcze.

Zbiory poezji we wszystkich trzech antologiach łączą się z imponującym dorobkiem translatorskim Andrzeja Lama. Znajdują się w nich osobno wydane wybory poezji Anioła Ślązaka, Goethego, Hölderlina, Novalisa, Eichendorffa, Mörikego, poezje zebrane R. M. Rilkego, Georga Trakla, poezje Ernsta Stadlera (*Wymarsz*, 1995), Georga Heyma (*Armada nocy*, 2001; *Umbra vitae*, 2016) czy Gottfrieda Benny (*Powiedz mi to. 222 wiersze*, 2019). Cały dotychczasowy dorobek translatorski tłumacza znajduje się na końcu omawianej publikacji.

Cennym elementem *Antologii* jest wrażliwość tłumacza na polskie warunki odbioru literatury niemieckiej. Uwzględniła biegnące przez stulecia powiązania obu literatur, a nawet tradycje jej wcześniejszych przekładów. Możemy tę wrażliwość na język przekładu utrwalony w historii literatury polskiej zauważyć w tłumaczeniu słynnego wiersza *Mignon* Goethego, pochodzącego z powieści *Lata nauki Wilhelma Meistra*, którego Mickiewiczowskie kongenialne spolszczenie *Do H\*\*\*. Wezwanie do Neapolu* (1830), zaczynające się od słynnego wersu „Znasz-li ten kraj, gdzie cytryna dojrzewa”, został także wykorzystany przez Andrzeja Lama, który cytując początek i niektóre dalsze fragmenty, łączy istniejące już, zakorzenione w polskim odbiorze frazy, z własną, bardziej wierną oryginałowi wersją wiersza niemieckiego poety.

Jak pisze Lam w introdukcji do *Antologii*, przy wyborze (ale także przy tłumaczeniu) liczył się z perspektywą polskiego czytelnika. Uwzględnił także popularność niektórych utworów poetyckich, wywodzącą się z ich obecności w polskiej kulturze za pośrednictwem utworów muzycznych, jak w wypadku poematów lirycznych Wilhelma Müllera, do których Franz Schubert skomponował cykl pieśni *Piękna młynarka* (*Die schöne Müllerin*) oraz *Zimowa podróż* (*Winterreise*), uchodzące za arcydzieła muzyki wokalne, oraz Ludwiga Rellstaba (*Serenada*).

W odniesieniu do prezentowanej tu *Antologii* istotne wydają się zarówno jej walory artystyczne, jak i poznawcze, które pogłębiają wiedzę o wielowiekowej niemieckiej tradycji literackiej i jej najważniejszych egzemplifikacjach. Nie do przecenienia są jej walory dydaktyczne. Utwory w niej prezentowane można zastosować w dydaktyce nauczania historii literatury

<sup>10</sup> Zmarła w styczniu 2021, <https://nekrologi.wyborcza.pl/0,11,502500,Donata-Lam-nekrolog.html> [dostęp: 24.10.2025].

niemieckiej w języku polskim oraz w dydaktyce przekładu literackiego, która opiera się między innymi na badaniach porównawczych oryginału z tłumaczeniem lub różnymi jego wersjami. Z punktu widzenia odbiorcy praca literaturoznawcza z tekstami antologii może się opierać na porównawczej analizie i interpretacji tekstów lub poszukiwaniu kontekstów, tła historycznego i kulturowego ich powstania w celu ich lepszego zrozumienia. W przypadku antologii przekładów wartość naddaną stanowi szybka dostępność do szerokiego spektrum wielu ważnych utworów literatury niemieckiej oraz filologiczny komentarz towarzyszący w spisie rzeczy odbiorowi tekstu oryginalnego. Korzystanie z *Antologii* w celach dydaktycznych, na przykład w odniesieniu do badań nad przekładem literackim, ale także historycznoliterackiego przeglądu kanonu literatury niemieckiej, ułatwiłby aneks tekstów oryginalnych oraz ich innych, wcześniejszych tłumaczeń. W dobie cyfryzacji, przy uwzględnieniu praw autorskich i innych ograniczeń formalnych, wydanie *Antologii* w wersji elektronicznej lub ogólnodostępnej wersji internetowej mogłoby w przyszłości pomóc miłośnikom literatury niemieckiej w zapoznaniu się z jej klasycznymi dziełami oraz obecnymi w nich polskimi wątkami.

Agnieszka K. Haas  
(Gdańsk)

Mirosław Ossowski (2024): *Max Toeppen (1822–1893). Historyk, filolog, dyrektor gimnazjalny*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 205

<https://doi.org/10.26881/sgg.2025.52.09>

Max Toeppen (1822–1893), którego pełne imię i nazwisko brzmiały Maximilian Pollux Toeppen (Töppen), niemiecki historyk oraz ceniony za obiektywizm współtwórca historiografii krytycznej, współcześnie jest znany także w Polsce z edycji dokumentów źródłowych, między innymi rękopisów najstarszych kronik pruskich, a także z książek i artykułów naukowych poświęconych działalności zakonu krzyżackiego na terenie Prus Wschodnich oraz kulturowym i wierzeniom mazurskim. Toeppen posługiwał się rozbudowanym jak na tamte czasy instrumentarium metodologicznym, a na jego bogaty dorobek składają się krytyczne wydania materiałów źródłowych, w tym średniowiecznych i wczesnorenansowych rękopisów – tak niemieckich, jak i spisanych po łacinie (s. 39) – oraz akt stanów pruskich.

W polskim przekładzie jeszcze w XIX w. ukazała się w Warszawie jego książka *Wierzenia mazurskie z dodatkiem zawierającym klechdy i baśnie Mazurów*, która doczekała się wznowienia w 2014 r.<sup>1</sup> Trzydzieści lat temu w opracowaniu naukowym Grzegorza Jasińskiego i tłumaczeniu Małgorzaty Szymańskiej-Jasińskiej została wydana jego *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej*<sup>2</sup> (por. s. 117–120).

<sup>1</sup> Warszawa 1894, przekład Eugenia Piltzówna. Por. Mirosław Ossowski, *Max Toeppen...*, s. 9; tytuł oryginału *Aberglauben aus Masuren mit einem Anhang enthaltend Masurische Sagen und Märchen*, Aufl. 2, Danzig 1867.

<sup>2</sup> Max Toeppen (1995, wyd. 2: 1998): *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn: Wspólnota Kulturowa „Borussia” (tytuł oryginału: *Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preussischen Landes- und Kulturgeschichte*, Leipzig 1870).